DILEME TRADUCTOLOGICE GENERATE DE VARIANTA ROMÂNEASCĂ A STUDIULUI „CONSIDERAŢII PRIVIND FORMAREA TIMPURIE A LIMBILOR ŞI CARACTERUL SPECIFIC AL LIMBILOR ORIGINALE ŞI ÎNCHEGATE” (1761) DE ADAM SMITH. / DES DILEMMES TRADUCTOLOGIQUES GÉNÉRÉS PAR LA VARIANTE ROUMAINE DE L'ÉTUDE « DES CONSIDÉRATIONS SUR LA FORMATION PRÉCOCE DES LANGUES ET LE CARACTÈRE SPÉCIFIQUE DES LANGUES ORIGINALES ET SOLIDIFIÉES » (1761) D'ADAM SMITH

Cristina IONIŢĂ[1]

Rezumat: Subliniind dificultăţile de traducere ale unui text în limba engleză din secolul al XIX-lea în limba română, cu referire specială la *Considerations concerning the first formation of languages* [Consideraţii privind formarea primei limbi] de Adam Smith, autorul explică şi exemplifică problemele pe care le-a intalnit atunci când a efectuat prima traducere a acestei lucrări în limba română. Lucrarea face parte dintr-un proiect major, care are ca scop publicarea integrală a savantului englez în România, iniţial în limba engleză, apoi tradus, în colecţia *English economists* [Economiştii englezi], pe care autorul prezentei lucrări o coordonează. O coordonată iniţială a fost urmărită prin publicarea primei ediţii în limba engleză a *Theory of Moral Sentiments* [Teoria sentimentelor morale] în România, iar o a doua constă în publicaţia bilingvă (engleză şi traducere română) a *Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages* (*Consideraţiilor privind formarea timpurie şi caracterul specific al limbilor originale şi închegate*).

Cuvinte-cheie: Adam Smith, dilemmes de traduction, évolution de la langue, linguistique, traduction.

Résumé : En soulignant les difficultés posées par la traduction d'un texte de la langue anglaise du XVIIIe siècle en roumain, avec une référence spéciale aux *Considerations concerning the first formation of languages (Considerations sur la premiere formation des langages)* d'Adam Smith, l'auteur explique et exemplifie les problèmes qu'il a rencontrés lorsqu'il a réalisé la première traduction de cette oeuvre en roumain.
L'oeuvre fait partie d'un projet d'ampleur, qui vise la publication intégrale de l'oeuvre du savant anglais en Roumanie, tout d'abord en anglais, ensuite en traduction, dans le cadre de la collection *Economişti englezi (Des economistes anglais)*, coordonnée par l'auteur de la présente oeuvre. Une première coordonnée a été tracée par la publication de la première édition en anglais de *Teorie (La theorie)* en Roumanie, une deuxième

[1] Universitatea „Ştefan cel Mare” din Suceava

BDD-A30065 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:41 UTC)

coordonnée consiste dans la publication en anglais et dans la traduction *Considerațiilor (Des considerations)*.

Des mots-clés : la traduction, Adam Smith, la linguistique, l'évolution de la langue, des dilemmes de traduction

Asemeni multor învăţaţi, deschizători de drum în vreo ramură ştiinţifică, Adam Smith (1723-1790) – pe care toată lumea îl recunoaşte ca fiind întemeietorul economiei politice moderne şi atât–, a scris mult şi a publicat relativ puţin: a publicat *The Theory of Moral sentiments* în 1759, şi *On Inquiry...* sau *The Wealth of Nations,* în 1776. Peste aceste opere de căpătâi ale sale, în mod cert, nu se poate trece în cunoaşterea nu numai economică a secolului al XVIII-lea. Deosebit de aspru cu propriile scrieri şi conştient de judecata posterităţii, nu întotdeauna obiectivă şi echilibrată, Smith a ordonat arderea multor hârtii cu doar câteva luni înainte de a muri şi datorăm urmaşilor săi publicarea unor lucrări salvate şi publicate până acum în mai multe limbi, opere care au consacrat un adevărat cult pentru „tatăl economiei".

Dacă vom cerceta mai îndeaproape scrierile lui Adam Smith, vom constata că nici noi, filologii – ca şi astronomii, care vor descoperi *Principiile... de istoria astronomiei* – nu putem trece peste un alt volum, *Essays on Philosophical Subjects* (1795, deci publicat postum), după cum juriştii şi militarii vor descoperi *Lectures of Jurisprudence* (1976).

Desigur, discuţiile asupra stadiului cunoaşterii operei lui Adam Smith în România constituie un subiect, foarte interesant el însuşi, care ne-ar abate de la tema propusă astăzi. Ne vom mărgini a sublinia că *Avuţia naţiunilor* a fost tradusă de Hallunga, în 1932 şi 1933, şi reluată în mai multe rânduri, ceea ce trebuie considerat, sub aspect lingvistic ca având nevoie de actualizare, iar *Theoria sentimentelor morale* a fost tradusă recent de Dan Crăciun (Bucureşti, Editura Publica, 2017). Şi atât, dacă nu ne oprim acum asupra *Considerațiilor privind formarea timpurie și caracterul specific al limbilor originale și închegate*[2] (2016).

Dar, să revenim la *Teoria sentimentelor...*, la care traducătorul român a muncit din greu şi pentru care se cuvine să ne arătăm preţuirea. În cele trei *Cuvinte* de început – din care ultimul al autorului şi aici ne-ar fi plăcut să descoperim data când autorul a re-prefaţat cartea, lucru important pentru convingerile sale enunţate aici –, căutăm zadarnic şi nu găsim ediţia originală după care s-a făcut traducerea, lucru important, după cum vom vedea. Avem

[2] Adam Smith, *Considerații privind formarea timpurie a limbilor și caracterul specific al limbilor originale și închegate / Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages,* prefaţă de Alexandru Gafton şi Adina Chirilă, postfaţă de Eugenio Coseriu, ediţie îngrijită şi traducere de Cristina Ioniţă, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2016.

BDD-A30065 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:41 UTC)

însă multe de învățat, noi, traducătorii aflați la început de drum, din cuvântul traducătorului, cu privire la tehnica şi dificultăţile întâmpinate, şi ele nu au fost puține. Constatăm că acest *Cuvânt* poate fi o bună lecție de traductologie, un bun subiect de seminar pentru limba engleză, după cum cuvântul traducătorilor la Aurelie Ghika, *Valahia în fața Europei* susține şi deschide teme de abordare a traducerii pentru limba franceză.

Am căutat cu interes la finalul *Teoriei...* în ediția lui Dan Crăciun şi nu am găsit studiul căutat: *A Disertation on the Origin of Languages*; am ajuns la concluzia că nu este deloc exclus ca traducătorul, în lipsa unei aserțiuni exprese, să fi folosit ediția princeps, din 1759, şi nu pe cea din 1761, despre care ştim că avea în final studiul de interes special pentru filologi, cu titlul definitiv *Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages* (pentru afirmațiile de mai sus, vezi https://cdn4.libris.ro/userdocspdf/827/Teoria%20sentimentelor%20morale%20-%20Adam%20Smith.pdf). Nu excludem nici folosirea unei ediții mai recente, în limba engleză modernă, căci apelul la izvorul original (şi menționarea lui), aşa cum ne impune principiul fundamental al cercetății ştiințifice, ar fi însemnat mai întâi parcurgerea unei etape extrem de laborioase, mai precis de transcriere din engleza secolului al XVIII-lea în engleza contemporană nouă şi abia pe urmă s-ar fi realizat traducerea.[3]

Interesul deosebit pentru compararea ediţiilor publicate ale *Consideraţiilor...* lui Adam Smith mi s-a dezvoltat abia după publicarea traducerii lor, în anul 2016, şi, mai ales, după ce am avut revelaţia valorii lor ştiinţifice, după ce am citit studiul lui Eugen Coşeriu, pe care prof. Dorel Fînaru a avut amabilitatea de a mi-l semnala şi oferi. Tot lui îi datorez încurajarea de a realiza traducerea studiului, după cum prof. Alexandru Gafton şi prof. Adina Chirilă le datorez *Prefața,* cu numeroase sublinieri competente, a acestei prime traduceri în limba română, despre care cred în modul cel mai sincer că poate cunoaşte o variantă mai reuşită.

Traducătorii din orice limbă în limba română, acei trudnici sisifi ai nuanței cuvântului, acei şlefuitori ai diamantului neşlefuit, pentru necunoscătorii limbi originale, ştiu că un text vechi poate fi tradus şi într-o variantă modernă, dar este preferabil să se meargă la original. Un Homer sau un Eschil nu va fi tradus decât în mod excepțional din franceză sau italiană, în cel mai vitreg caz din greaca modernă, deoarece limba originală păstrează cu mai multă fidelitate nuanțele şi intențiile lingvistice ale autorului.

[3] De văzut şi prima ediție apărută în România, Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, cu o *Introduction* de Cristopher J. Barry, ediție îngrijită de Cristina Ioniță, Casa Editorială Demiurg, 2016, 352 p., ediție realizată după ediția 1812, care nici ea nu avea studiul menționat mai sus.

BDD-A30065 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:41 UTC)

Dacă transcrierea *Considerațiilor* din nu foarte vechea limbă engleză, după ediția din 1812, a fost relativ ușoară, nu se poate spune același lucru despre traducerea textului, care a determinat numeroase propuneri, alegeri, comparații, renunțări și reveniri, chiar pauze pentru decantarea nuanțelor, și consultări cu specialiști, până la ceea ce s-a considerat a fi forma publicabilă. Să exemplificăm din capul locului cu însuși titlul studiului pe care Eugeniu Coșeriu l-a valorizat cel mai bine, în 1983, în scrisoarea de referință devenită studiu, ce a fost introdusă ca *Postfață* la volumul în discuție. Pentru originalul *Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages* a fost aleasă forma *Considerații privind formarea timpurie a limbilor și caracterul specific al limbilor originale și închegate*, după numeroase alte posibilități, după frământări și contradicții urmate de renunțări și reluări. Două sunt aici sintagmele care pot genera opinii diferite de traducere: *first formation* și *different genius*, a căror discuție o oferim gradual.

Recunoaștem că nu ne trebuie o profundă cunoaștere a limbii engleze pentru a traduce *first formation* și chiar un elev – nu spun un student, căci nivelul acestuia este mult mai elevat –, cu dorință și aptitudini de traducător, ar fi tentat să aleagă cea mai ușoară variantă posibilă: *prima formare*. Corectă *ad litteram*, incorectă apare traducerea atunci când este vorba de o gândire atât de profundă și de un spirit atât de complex ca ale lui Adam Smith. Căci aici intervin subtilitățile, rafinamentele, nuanțările care fac din actul de traducere o artă a traducerii: nu vom traduce niciodată *extraordinary* prin *extraordinar*, ci prin *formidabil* sau *cu totul neobișnuit*, depinde de context, însă, din nefericire, prea adesea apare în mass-media *similar* în loc de *simmilary*. Ca să ajungem la răspunsul întrebării *Ce alte posibilități de traducere am avea pentru construcția* ***first formation*** *?*, cred că alte răspunsuri, la alte întrebări, ar avea prioritate. De pildă: în ce epocă și în ce mediu a trăit și s-a format autorul a cărui operă urmează să o traducem ? Sau: care era haina limbii ediției princeps în epoca respectivă ? Cum se manifesta în opera de tradus personalitatea umană și științifică a autorului ? Căci cunoscând standardul nivelului limbii și operei, vom putea identifica nuanțele cele mai apropiate de spiritul autorului. De pildă, am putea evita arhaismele și construcțiile de tip shakespearian, ca și neologismele specifice secolului XX când avem o literatură de secol XVIII. Ori, toate aceste detalii enumerate doar în fugă ne ajută, cel puțin în parte, să ne apropiem de intențiile autorului și de împlinirile operei originale, pentru a realiza o traducere cât mai apropiată nu atât de litera, cât de spiritul ei, fără a face prelucrarea sau interpretarea operei inițiale, ci o copie fidelă în noua limbă. Se impune să subliniem că un text al lui Adam Smith pune mari dificultăți de traducere tocmai prin diferența de limbă, în sensul că limba engleză de secol XVIII are suficiente deosebiri de limba contemporană nouă, dar și de formulare și de profunzime a gândirii autorului. Să revenim, deci, la variantele posibile. Această *primă formare* sugerează din start o enumerare a unor etape,

BDD-A30065 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:41 UTC)

ceea ce nu este chiar potrivit intenţiilor autorului, căci el îşi face cunoscute opiniile privitoare la formarea limbii şi vorbeşte despre limbi *uncompounded* şi *compounded*, la care vom reveni. Având în vedere faptul că formarea unei limbi, în parcurgerea numeroaselor şi îndelungatelor ei etape, este un proces îndelungat, nu foarte bine limpezit nici astăzi, am considerat că autorul are în vedere această etapă de început şi am preferat *formarea timpurie*. Alte variante, nu toate fericit alese, ar fi fost: *vechea formare, prima formare*, *formare precoce, formare de început*. Însă opţiunea aleasă în final este pare mai apropiată de structura spirituală a autorului şi de conţinutul studiului.

O discuţie aparte o poate genera construcţia *different genius*. O posibilitate mai mult decât facilă ar fi fost *geniul diferit*, posibilitate pe care am exclus-o din start, pentru că părea o variantă *ad litteram* cu totul diluată în conţinutul şi sensul contextului. Avem sentimentul – după mai mulţi ani în care, studiindu-i opera capitală (*The Inquiry...*/Avuţia naţiunilor), în original şi în traduceri (engleză, italiană, română), m-am apropiat de spiritul autorului, prin analiză de texte, – că o astfel de formulă spune totul şi nimic, şi în niciun caz nu ne apropie de gândul original, din sexolul al XVIII-lea, al autorului. Desigur, procesul de formare al unei limbi conţine nu puţine sclipiri de *geniu*, căci limba este rezultatul unui efort social comun şi îndelungat, iar această sclipire este neîndoielnic *diferită*, în sensul că nu este identică varianta lingvistică a unui individ cu a altuia, propunere devenită comună şi adoptată în uz, însă construcţia nu părea în context deloc potrivită. Prin renunţarea la *genius* în favoarea *caracterului* pierdem în ceea ce priveşte spectaculozitatea titlului, un anume şoc de atracţie a cititorului în faţa titlului operei, dar nu asta urmărea acest introvertit care era Adam Smith atunci când a formulat titlul studiului, pe cât de modest şi concis intitulat, cum subliniau Alexandru Gafton şi Adina Chirilă, pe atât de important pentru istoria ulterioară a tipologiei limbilor, cum va explica Eugeniu Coseriu după 200 de ani. Acel *different* este *diferit,* este *deosebit,* poate fi şi *special* sau *caracteristic,* în funcţie de context*,* ori *felurit,* sau literalul *distinct*, şi, neîndoielnic, mai putem găsi variante. Dar alegerea opţiunii *specific* va convinge cititorul de structura explicaţiei pe care autorul o dă fenomenului de formare a limbilor şi ne apropiem de conţinutul studiului.

Însă credem că, de departe, cea mai dificită problemă cu care se poate confrunta traducătorul studiului citat mai sus este cauzată de contradictoriile structuri smithsoniene *compounded languages* şi *uncompounded languages*, pe care însuşi Eugeniu Coşeriu le păstrează ca atare, însă le explică detaliat. Pentru că, în fond, *limbi compuse* şi *limbi necompuse* ce mare dificultate de traducere oferă ? Foarte mare. În primul rând, luăm în considerare faptul că, în secolul al XVIII-lea, nu numai că ştiinţele pe care le numi astăzi *istoria limbii* sau *istoria lingvisticii* nu existau, dar nici terminologia utilizată astăzi nu fusese propusă spre utilizare. Alexandru Gafton şi Adina Chirilă subliniază – într-o imagine pe cât de succintă, pe atât de frumoasă – „mulţimea exotică a viziunilor formulate pe

BDD-A30065 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:41 UTC)

această temă [istoria limbilor] [...] încoronând o centenară risipă a exergiilor preocupate de limbă şi mai ales relaţia ei cu gîndirea şi cunoaşterea".[4] Deci, în structurile enunţate şi în explicaţiile lor, Adam Smith este deschizător de drum în „dezvoltarea tipologiei limbii". Or, intensitatea cu care Smith apelează la sintagmele de mai sus, apropierea lor foarte mare, asemănarea foarte mare de formulare ne obligă să anulăm traducerea simplistă şi să căutăm o alta, mai aproape de conţinutul lor lingvistic, de modalitatea de exprimare în epocă, de limbajul lui Smith şi de felul lui de a gândi. Pentru autor, limbă *neînchegată* este limba *originală, simplă, primitivă*, pe care o exemplifică cu greaca, în vreme ce latina, formată din greacă şi „vechile limbi toscane"[5], este o limbă *complexă*, este o limbă *compusă, închegată*, aşa cum este şi franceza. Limbile *închegate*, limbile *compuse* sunt limbi alcătuite şi Adam Smith nu va folos nici termenul *sintetic*, nici pe cel *analitic,* ci *uncompounded* şi *compounded*, adică limbi *originale, simple* şi limbi *închegate*, *compuse,* căci abia în 1818, germanul August Wilhelm Schlegel, în *Observations*, va prelua teoria formării prin amalgamarea limbilor *în trei grade* (teoria lui Smith)[6] şi le va denumi astfel, după ce va extinde mult explicaţiile scoţianului. Atunci nu exista nici *strat*, nici *substrat*, nici *adstrat*, nici limbi *sintetice* sau *analitice*, terminologie referitoare la structura limbii, ce va avea ca timid fundament studiul lui Adam Smith, după cum va sublinia cu fermitate Eugeniu Coşeriu după 200 de ani.

La fel de ferm credem că această primă încercare de desluşire a gândirii smithsoniene, în ceea ce priveşte formarea şi clasificarea limbilor, din engleză în română, poate avea în faţă, peste un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, şi alte opţiuni de traducere în limba română, realizări ale colegilor mai experimentaţi şi mult mai competenţi, pe care le vom primi cu cea mai mare căldură, căci o nouă viziune poate extinde vechea abordare şi este un mijloc important de formare profesională. Începătorii în acest domeniu ştiu că profesia de traducător nu este niciodată pe deplin însuşită, ci doar anumite practici, anumite tehnici, anumite mecanisme, se pot extinde prin exerciţii îndelungate în cadrul coordonatelor unui anumit vocabular.

Bibliografie:

Smith Adam (2016): *Consideraţii privind formarea timpurie a limbilorşi caracterul specific al limbilor originale şi închegate / Considerations concerning the first formation of languages and the different genius of original and compounded languages,* prefaţă de Alexandru Gafton şi Adina Chirilă, postfaţă de Eugenio Coseriu, ediţie îngrijită şi traducere de Cristina Ioniţă, Iaşi, Casa Editorială Demiurg.

Smith Adam, (2016): *The Theory of Moral Sentiments*, cu o *Introduction* de Cristopher J. Barry, ediţie îngrijită de Cristina Ioniţă, Casa Editorială Demiurg.

[4] Adam Smith, *Consideraţii privind… / Considerations concerning ...*, *op. cit*., p. 7.

[5] *Ibidem,* p. 42.

[6] *Ibidem*, p. 96.

BDD-A30065 © 2019 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:50:41 UTC)